

Hac Hâtıraları (İstanbul 1968). 8. *Turkish Art in Cyprus* (Ankara 1969). 9. *Sadullah Paşa Yahısı* (İstanbul 1977, 1982, 1984). 10. *Türk Kosmolojisi* (İstanbul 1979). 11. *Türk Kültür Tarihi İç - Asya'daki Erken Safhalar* (Ankara 1985; İngilizce'si: *The Culture of the Turks: The Initial Inner Asian Phase*, Ankara 1986).

Emel Esin bunların yanında *İslâm Ansiklopedisi*'ne "Tirmiz" ve "Turfan"; *Türk Ansiklopedisi*'ne aralarında "Hac", "Hacer-i Esved", "Hızır", "Hz. İbrâhîm", "Kâbe", "Medine", "Mekke", "Medrese", "Mescid", "Mescid-i Aksâ", "Minare" ile İslâm, İlhanlı, İran, Karahanlı ve Karluk sanatlarının bulunduğu birçok madde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne de "Ahmed Yesevî Külliyesi", "Ahsikes", "Almalığ", "Amuderya" ve "Börk" maddelerini yazmıştır (eser ve makalelerinin geniş bir listesi için bk. Sertkaya, s. XI-XXXIII).

BİBLİYOGRAFYA :

Emel Esin, "Müfide Ferid Tek", *TK*, IX/103 (1971), s. 640; a.mlf., "Ahmed Ferid Tek", a.e., X/110 (1971), s. 137-142; a.mlf., "Emekli Büyükelçi Seyfullah Esin", a.e., XXI/233 (1982), s. 708-716; Mehmet Kaplan — İnci Enginün, "Emel Esin ile Mülâkat", *Kaynaklar*, sy. 2, Ankara 1984, s. 58-65; Ahmed Nadeem, "A Historian With a Vision", *Afkar/Inquiry*, II/9, London 1985, s. 64-65; Tuncer Baykara, "Dr. Emel Esin", *TKA*, XXIV/1 (1986), s. V-IX; O. Fikri Sertkaya, "Emel Esin'in Eserleri", a.e., s. XI-XXXIII; Müjgan Cunbur, "Dr. Emel Esin'i Kaybettik", *Erdem*, III/7, Ankara 1987, s. 297-307; "Death of Dr. Emel Esin", *Studies on Turkish Arab Relations*, II, İstanbul 1987, s. 193-194; Orhan F. Köprülü, "Emel Esin'in Arkasından", *TK*, XXV/290 (1987), s. 340-341; Müjgan Üçer, "Dr. Emel Esin'den Hatıralar", a.e., XXV/288 (1987), s. 219-223; Ekmeleddin İhsanoğlu, "A Tribute to Dr. Emel Esin", *Art and the Islamic World*, IV/4, London 1987-88, s. 81-83; N. Malkoç Öztürkmen, "Dolu Yaşanmış Bir Hayat", *Zaman*, İstanbul 18-23 Eylül 1989; "Tek-Esin Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı", *STAD*, III/8 (1990), s. 10.

AHMET ÖZEL

ESİR

(الأسير)

Arapça'da "savaş tutsağı" karşılığında kullanılan *esir* kelimesi, "ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak" anlamındaki *esr* (isâre) kökünden türemiş bir sıfattır. Esir kelimesinin, kök anlamından hareketle "mahpus" mânâsında kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim bir hadiste bu anlamda geçtiği gibi (Ebû Dâvûd, "Akziye", 29; Kettânî, II, 53-55) bazı müfessir-

ler İnsân sûresinin 8. âyetinde yer alan *esir* kelimesinin bu mânaya geldiğini söylemişlerdir (Cessâs, III, 471; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1898).

Esir kelimesi Kur'an'da bir yerde tekil (el-İnsân 76/8), üç yerde çoğul olarak (el-Bakara 2/85; el-Enfâl 8/67, 70), bir yerde de fiil kalıbıyla (el-Ahzâb 33/26) geçmektedir. Esirlerle ilgili hükmün açıklandığı bir âyetle de, "Bağı sıkıca bağlayın" ifadesiyle *esir* alınması hususuna işaret edilmiştir (Muhammed 47/4).

Arap dilinde *esir* kelimesinin, savaşa ele geçen ve asıl muharip unsur olan yetişkin erkekler için kullanılmasına karşılık kökünde "gönlnü çelmek" anlamı bulunan *seby* yalnız kadın ve çocuk tutsakları ifade eder. Esir kelimesi bazan erkekleri ve kadınları kapsayacak şekilde kullanıldığı halde *seby* erkekler hakkında kullanılmaz (*Lisânü'l-'Arab*, "esir" ve "sby" md.leri). Birçok hadiste yer alan *seby* kelimesi (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "sby" md.) Kur'an'da geçmez. İslâm hukuk kaynaklarında da bu iki kelime anlam farkları muhafaza edilerek kullanılmıştır. Osmanlı kaynak ve belgelerinde *esir* kelimesi savaş tutsağı yanında daha çok köle anlamında kullanılmış olup "esirci, esir tüccarı, esir pazarı, esirciler şeyhi" gibi tabirler köle alım satımıyla ilgilidir.

A) İslâm'dan Önceki Toplumlarda Esir. Toplumlar arasındaki düşmanlık ve savaşların yeryüzünde birden fazla insan grubunun varlığı ile başladığını düşünmek mümkündür. Buna bağlı olarak da savaşan tarafların birbirlerinden aldıkları esirlerden ve bunlara uyguladıkları muameleden söz edilebilir. Ancak bu konudaki bilgiler tarihin bilinebilen ve nisbeten yakın olan dönemleriyle ilgilidir.

Eski devirlerde milletlerarası ilişkileri düzenleyen hukukî teamüller ve antlaşmalar mevcut olmadığından savaşlarda keyfîlik hâkimdi. Muzaffer taraf muharip sivil, kadın erkek, büyük küçük demeden düşmanını imha etmeyi meşrû görüyor, bu arada esirler de en ağır muameleye mâruz kalıyordu. Meselâ Asurlular düşmanın derisini yüzüp ele geçirirdikleri herkesi öldürmeyi dinî bir görev telakki ediyordu. Farslılar da esirleri benzer muamelelere tâbi tutuyor, kendilerine hayat hakkı tanımıyorlardı. Kisrâ I. Hüsrev Yemen'e gönderdiği kumandanı Vehrîz'e, anneleri Arap asıllı bile ol-

sa siyahî (Habeşli) hiçbir kimseyi hayatta bırakmama tâlimatını vermiş, Vehrîz de bu tâlimatı yerine getirmişti. Farslıların esirleri fillere çiğnetme âdetleri de bilinmektedir (Abdüsselâm b. Hasan el-Edgîrî, s. 36, 38; Abdüllatif Âmir, s. 91).

Eski Yunanlılar ve Romalılar esirlere her türlü işkenceyi reva görüyor, vücutlarını parçalıyor, büyük küçük, kadın erkek ayırımı yapmadan hepsini öldürüyorlardı. Ancak zamanla bu toplumlarda esirleri köleleştirip onlardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Esirlere uygulanan kötü muamele her devirde varlığını sürdürmekle birlikte köle haline getirme yine de bir iyileştirme sayılabilir. Romalılar döneminde kölelerin sayısı hürlerin üç misline ulaşmıştı. Hatta Paulus Aemilius'un 150.000, Marius'un 140.000 ve Sezar'ın 1.000.000 köleyi bir tek seferin sonunda sattığı kaydedilmektedir. Romalılar'la diğer toplumlar arasında uygulanan hukuk esaslarına (ius gentium) göre savaş esirlerinin öldürülmesi meşrû olmakla birlikte satılması veya hizmetlerinden faydalanılması daha avantajlı görüldüğünden esirler kumandanların emriyle açık arttırmaya çıkarılıyor ve satın alınan kölesi oluyordu.

Eski toplumlardan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semavî dinleri kabul edenlerin bile esirlerle ilgili uygulamalarında vahşet ve insafsızlığı terketmedikleri, aksine bunu dinin bir emri gibi telakki ettikleri görülmektedir. Meselâ Talmut'ta yalnız muharip esirler değil kadın ve çocuklarla ele geçirilen hayvanların da öldürülmesine hükmedilmişti (Ali Mansûr, s. 331; Abdüsselâm b. Hasan el-Edgîrî, s. 44-57). Ancak mukaddes kitaplarda bu uygulamaları onaylayan ifadelerin ilâhî kaynaklı olamayacağı muhakkaktır (a.g.e., s. 49).

İslâm'dan önce Araplar da esirlere uyguladıkları muamele bakımından diğer milletlerden farklı değillerdi. Münzir b. İmrûülkays ve diğer bazı Hîre hükümdarlarının yaptığı gibi esirler bazan toplu halde yakılıyor, çeşitli organları kesilmek suretiyle işkenceyle öldürülüyor, öldürülmeleri için düşmanlarına satılıyor veya sağ bırakılıp köle olarak kullanılıyor. Bazan da fidye karşılığında veya mübâdele yoluyla serbest bırakılıyordu. Esirin kabile ileri gelenlerinden birine sığınarak kurtulduğu, bir daha savaşmamak şartıyla serbest bırakıldığı da oluyordu. Bu son muamele daha çok kabile reislerine uygulanıyordu.

B) İslâm'da Esir. İslâm toplumunda esirin konumu incelenirken Hz. Peygamber ile Hulefâ-yi Râşidîn dönemi uygulamalarına ayrı bir önem vermek gerekir. Çünkü sonraki dönemlerde birçok konuda olduğu gibi esirlere uygulanacak muamelelerin ve onların hukukî statüsünün belirlenmesinde de bu dönem örnek alınmış, Kur'an-ı Kerim'in ilgili âyetleri de bu uygulamanın ışığı altında yorumlanmıştır. Bu sebeple esirlerin hukukî statülerine geçmeden önce ilk döneme ait uygulamalardan bazı örneklerin verilmesi faydalı olacaktır.

Hz. Peygamber devrinde alınan ilk esirler, hicretin 17. ayında (Receb 2/Ocak 624) Abdullah b. Cahş kumandasındaki seriyyenin Batn-ı Nahle'de karşılaştığı Kureys kervanından ele geçirilen iki esirdir. Mekkeliler bu esirleri kurtarmak için Medine'ye fidyе göndermişlerse de Hz. Peygamber, sefer sırasında kafileden ayrı düşen iki müslüman geri gelmedikçe onları bırakmayacağını bildirdi. Düşman eline geçmediği anlaşılan sahâbîler bir süre sonra dönünce Kureys'in esirleri kırkar ukiyye (4752 gr.) gümüş karşılığında serbest bırakıldı (Vâkıdî, I, 13-17; İbn Hişâm, I, 603-605).

Müslümanların çok sayıda esir elde ettiği ikinci sefer Bedir Gazvesi'dir. 2. yılın Ramazan ayında (Mart 624) gerçekleşen bu savaşta müslümanlar yetmiş esir almışlardı. Resûl-i Ekrem esirlere uygulanacak muamele konusunda ashapla görüşmüş, Hz. Ömer ile Sa'd b. Muâz Bedir'in müşriklerle yapılan ilk savaş, esirlerin de küfrün önde gelen temsilcileri olduğu için öldürülmeleri suretiyle düşmanın tam bir hezimete uğratılmasının gerektiği yolunda görüş bildirmiş, Ebû Bekir ise esirlerin müslümanların yakın akrabaları olduğunu belirterek fidyе karşılığında serbest bırakılmalarının daha uygun olacağını söylemişti. Hz. Peygamber de bu görüşe katılınca esirler malî durumlarına göre 1000-4000 dirhem (2970-11880 gr.) gümüş arasında değişen miktarda fidyе alınarak serbest bırakılmışlardı (Müslim, "Cihâd", 58; İbn Hişâm, I, 641-644, 649-660; Ebû Ubeyd, s. 150-154). Ancak fidyeyi ödeyemeyen Rebîa b. Derrâc'dan çok az bir şey, Hz. Peygamber'in bir silâh tûccarı olan yeğeni Nevfel b. Hâris'ten de 1000 mızrak alınmıştı. Bu arada İslâm'ın azılı düşmanlarından olup müslümanlara çok eziyet eden Nadr b. Hâris ile Ukbe b. Ebû Muayt'ın öldürülmesine hükmedilmiş,

malî imkânları yeterli olmayan yedi esir de karşılıksız serbest bırakılmıştı. Bunlardan Ebû Azze'den hiçbir düşmanla iş birliği yapmayacağına, Sayfî b. Ebû Rifâa'dan da fidyesini göndereceğine dair söz alınmış, ancak Sayfî fidyeyi göndermemişti. Malî durumu müsait olmayıp da okuma yazma bilenlere ise ensar çocuklarından on kişiye okuma yazma öğretmeleri şart koşulmuştu. Ebû Süfyan oğlu Amr'a karşılık umre için Mekke'de bulunan Sa'd b. Nu'mân'ı alıkoymuş, durum Hz. Peygamber'e bildirilince Sa'd karşılığında Amr serbest bırakılmıştı.

Bedir Gazvesi'nden sonra alınan ikinci büyük esir topluluğu Benî Kaynukâ' yahudileridir. 2. yılın Şevval ayı ortalarında (Nisan 624) antlaşmayı bozan Benî Kaynukâ' yahudileriyle savaş yapılmış ve yahudiler kalelerinde on beş günlük kuşatmadan sonra teslim olmuşlardı. Ancak İslâm öncesinde Hazrec kabilesinin müttefiki olan bu yahudi topluluğu Abdullah b. Übey b. Selûl'ün ısrarları üzerine Medine'yi terketmek üzere serbest bırakılmış, onlar da Şam taraflarına göç etmişlerdir.

Uhud Gazvesi'nde (3/625) müslümanlar sadece bir esir elde etmişlerdir. Ebû Azze el-Cumahî adındaki bu kişi Bedir'de de esir alınmış, fakat beş kız çocuğunun kimsesiz kalacağını belirterek affını istemiş, müslümanların aleyhinde kimseye yardım etmemek şartıyla affedilmişti. Ebû Azze bu defa da savaşa zorla karıştırıldığını belirterek tekrar affedilmesini istemişse de Hz. Peygamber müslümanın "bir yılın deliğinden iki defa sokulmayacağını" ve, "Muhammed'le iki defa alay ettim" dedirtmeyeceğini belirterek isteğini reddetmiş ve öldürülmesine hüküm vermişti (Vâkıdî, I, 110-111, 309). Savaştan sonra düşmanı takip eden keşif kolundan esir alınan iki müslüman da müşrikler tarafından şehid edilmişti.

5. yılın Şevvalinde (Şubat - Mart 627) vuku bulan Benî Mustalik (Müreysi) Gazvesi'nde düşmandan 200 aile esir alınmış ve gaziler arasında paylaştırılmıştı. Hz. Peygamber'in, kabile reisi Hâris b. Ebû Dirâr'ın kızı Cüveyriyye ile evlenmesi üzerine ashabin büyük bir kısmı kendi paylarına düşen esirleri karşılıksız serbest bırakmış, bir kısmı da ganimetten altı pay karşılığı bir fidyе ile saliverilmişti.

Resûl-i Ekrem döneminde ele geçirilen önemli bir esir grubu da Benî Kurayza yahudileridir. Hendek Gazvesi sırasında Mekke müşrikleri ve onların mütte-

fikleriyle iş birliği yapan ve Hz. Peygamber'le daha önce imzaladıkları antlaşmayı bozan Kurayzaoğulları, müslümanların savaşla meşgul oluşundan faydalanarak Medine'de savunmasız kalan ailelere saldırmak istediler. Resûl-i Ekrem harbin ardından kalelerini kuşattı. Nihayet Hz. Peygamber'in kendileri hakkında vereceği hükme rızâ göstererek teslim olmak zorunda kaldılar. Kurayzalılar İslâm öncesinde Evs kabilesinin müttefiki olduklarından Hz. Peygamber Evs'liler'den Sa'd b. Muâz'ı hakem tayin etti. Sa'd yetişkin erkeklerin öldürülmesine, kadınlarla çocukların ve malların ganimet olarak paylaştırılmasına hükmetti. Resûlullah bunun ilâhî hükme de uygun olduğunu (bk. el-Ahzâb 33/26) belirterek yerine getirilmesini emretti. Bu hükmün, Kurayzalılar'ın İslâm devletiyle yaptıkları antlaşmayı bozmaları ve düşmana yardım etmeleri sebebiyle verildiği kabul edilmiştir (Ebû Ubeyd, s. 218; İbn Kudâme, VIII, 459). Bunun yanında Sa'd b. Muâz'ın bu hükmü, Tevrat'ın mağlûplar karşısında yahudilere tanımış olduğu hakları (bk. Tesniye, 20/13-14) müslümanlara tanımak suretiyle verdiğini söyleyenler de vardır (Muhammed Hamîdullah, s. 158).

Mekke'nin fethi sırasında (8/630) Hz. Peygamber kaçanların takip edilmemesini, hiçbir yaralı ve esirin öldürülmemesini emretmişti (Ebû Ubeyd, s. 82, 141). Fetihden sonra da kendisine ve diğer müslümanlara yaptıkları zulüm ve eziyetlere rağmen Mekkeliler'in hepsini affetmişti. Ancak daha önce müslüman olup başka bir müslümanı öldürdükten sonra dinden dönen Abdullah b. Hatal ile Mekke'de Resûl-i Ekrem'e çok eziyet eden ve hicretleri sırasında Hz. Fâtıma ile Ümmü Külsüm'e saldırıda bulunan Huveyris b. Nukayz, Benî Mustalik Gazvesi sırasında müşrik sanılıp yanlışlıkla öldürülen kardeşinin diyetini almak için müslüman görünerek Medine'ye gelen ve diyeti aldıktan sonra kardeşinin katilini de öldürüp Mekke'ye kaçan Mikyâs b. Subâbe'yi ismen belirterek öldürülmelerini istemişti. Bunlardan başka Abdullah b. Hatal'ın Hz. Peygamber'i hicvederek şarkı söyleyen iki câriyesinden biri de yakalanarak öldürülmüştü. Kaçan diğer câriye ile daha önce vahiy kâtipliği yaptığı halde dinden dönen Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ve Mekke'de Hz. Peygamber'e eziyet eden Ümmü Sâre adlı câriye ise eman dilemeleri üzerine affedilmişlerdi.

Mekke'nin fethinden hemen sonra Hu-
neyn Gazvesi'nde de çok sayıda esir alın-
mıştı. Ancak savaşın ardından Hevâzin
kabilesinden bir elçi heyeti gelerek İslâ-
miyet'i benimsediklerini ifade etmiş ve
esirlerin kendilerine bağışlanmasını ist-
emişlerdi. Fakat esirler ganimet olarak
gaziler arasında paylaştırılmış ve onla-
rın tasarrufu altına girmişti. Hz. Pey-
gamber kendisiyle Abdülmuttaliboğul-
ları'na ait esirleri serbest bıraktığını ilân
etmiş, bunun üzerine diğer müslüman-
lar da kendi paylarına düşen esirleri sa-
lıvermişlerdi. Ancak bazı kişiler sahip ol-
dukları esirleri bedelsiz bırakmayacakla-
rını söyleyince Resûl-i Ekrem, elde edi-
lecek ilk ganimetten her esire karşı altı
pay vermeyi taahhüt ederek onları da
ikna etti. Bu şekilde 6000 kadın ve ço-
cuk karşılıksız serbest bırakılmış, ayrıca
24.000 deve, 40.000 koyun ve 4000 ukı-
ye (160.000 dirhem = 475.200 kg.) gümüş
iade edilmişti (Vâkıdî, III, 950-954; İbn Hi-
şâm, II, 488-490).

Hicretin 9. (630) yılında meydana ge-
len Benî Anber Seriyyesi esnasında Be-
nî Temîm'in bir kolu olan Benî Anber'-
den on bir erkek, yirmi bir kadın ve otuz
çocuk esir alınmış, daha sonra Benî Te-
mîm heyeti gelip müslüman olduğunu
bildirince esirler kendilerine iade edil-
mişti (a.g.e., II, 621-622; İbn Kesîr, es-Sî-
re, IV, 85).

Hulefâ-yi Râşidîn dönemi fetih hare-
ketlerine bakıldığında bunların çoğunun
barış yoluyla gerçekleştiği görülür. Bu
dönemde antlaşma yapıp müslümanlar-
la barış içinde yaşamak isteyen millet-
lerle savaş yapılmamış, antlaşma şart-
larına bağlı kaldıkları sürece esir ve kö-
le muamelesine tâbi tutulmayacakları
hususı hükme bağlanmıştır (Ebû Yûsuf,
s. 74, 152; Ebû Ubeyd, s. 131-133, 238; Be-
lâzûrî, s. 216). Buna karşılık barışa ya-
naşmayanlara karşı savaşılmış, esir al-
nan muharip erkeklerin bazan öldürül-
düğü de olmuştur. Muharip erkeklerin
öldürülmesine genel olarak antlaşma
şartlarına uyulmaması veya müslüman
halka aynı şekilde davranılması hallerin-
de başvurulduğu görülmektedir (Ebû
Ubeyd, s. 239; Belâzûrî, s. 222-223, 374).
Öte yandan başta Irak olmak üzere bir-
çok yerde fetihten sonra hiç kimseye
dokunulmayarak halk zimmî statüsüne
geçirilmiş ve toprakları vergi karşılığın-
da kendilerine bırakılmıştır. Hatta Hz.
Ömer'in uygulamalarında görüldüğü gi-
bi birçok defa gaziler arasında dağıtılan

veya Medine'ye gönderilen esirler bile
serbest bırakılmış ve toprakları kendi-
lerine iade edilmiştir (Ebû Ubeyd, s. 184,
239; Belâzûrî, s. 217, 371).

**İslâm Hukukuna Göre Esir Alma ve Esir-
lere Yapılacak Muamele.** İslâm hukukçu-
larının büyük çoğunluğu, Hz. Peygamber
ve Hulefâ-yi Râşidîn'in tâlimat ve uygu-
lamaları doğrultusunda muharip erkek-
ler dışında kalan sivillerin yani kadın, ço-
cuk ve yaşlıların, sakatların, din adam-
larının ve savaşla ilgisi bulunmayan di-
ğer kimselerin bilfiil savaşmadıkça öl-
dürülmeyeceklerine hükmetmişlerdir. Şâ-
fiî mezhebinde bir görüşe göre kadın ve
çocuklar dışında kalanlar bilfiil savaşma-
salar da öldürülebilirler. Bu mezhebe
göre bunların hepsi esir alınabilir. Diğer
mezheplere göre ise esir alınacak kim-
seler prensip olarak muharip erkeklerle
ganimet çerçevesinde düşünülen kadın
ve çocuklardır. Hanefî âlimleri, görüş ve
tecrübeleriyle düşmana yardım edecek
durumda olmayan veya çocuk yapama-
yacak çağa ulaşan yaşlı erkeklerle yaşlı
kadınlar, ayrıca din adamları ve inziva-
ya çekilmiş kimselerin esir alınmasının
bir fayda ve anlama bulunmamakla bir-
likte karşılığında esir mübâdelesini yap-
ma düşüncesiyle bunların alıkonulabile-
ceğini söylemişlerdir. Ancak bu kişiler
hiçbir şekilde öldürülemez. Mâlikîler'e
göre erkek ve kadın din adamları görüş-
leriyle düşmana yardım etmemeleri ha-
linde öldürülmeyeceği gibi esir de alı-
namaz. Herhangi bir şekilde öldürüldük-
leri takdirde diyetlerinin ödenmesi ge-
reker (Haraşî, III, 112-113). Hanbelî mez-
hebi âlimleri ise muharip erkeklerle ka-
dın ve çocuklar dışında kalan kimsele-
rin esir alınmasının câiz olmadığı görü-
şündedir; zira bunların öldürülmesi ha-
ram olup toplanıp ele geçirilmelerinde
de bir fayda yoktur.

Klasik dönem İslâm hukukçuları tara-
fından, muharip erkekler dışında kalan
düşman fertlerinden kimlerin esir alına-
cağı hususunda ileri sürülen bu görüş-
ler kendi zamanlarındaki milletlerarası
örf ve şartlardan etkilenmiş olup bu tes-
bitlerde mukabele bilmisil prensibi ya-
nında düşmanın zayıf düşürülmesi, müs-
lûmanların güçlenmelerinin temini gi-
bi düşünceler göz önünde bulundurul-
muştur. Muharip erkeklerle birlikte ka-
dın ve çocukların esir alınacağını hemen
bütün mezheplerin kabul etmesi, düş-
man nazarında taşıdıkları değer sebe-
biyle bunların önemli bir caydırıcılık ve-

silesi oluşu ve o dönemlerin şartlarında
maddî gelir kaynağı teşkil etmeleri se-
bebiyledir. Ancak bunlara uygulanan hü-
küm muharip erkeklerinkinden farklı
olup esir kelimesiyle özellikle muharip
erkekler kastedilmiştir (Kâsânî, VII, 119).

Düşman askerinin esir alınmasından
sonra onunla ilgili hüküm devlet başka-
nına ait olduğundan bu asker kendisini
esir alan kimse tarafından öldürülemez.
Öldürmesi halinde ise günahkâr olmak-
la birlikte tazmin gerekmez. Ancak bazı
hukukçular ta'zîr cezası verileceğini be-
lirtmişlerdir (Şîrâzî, II, 237). Esirin kaç-
maya veya tekrar savaşmaya teşebbüs
etmesi durumunda ise öldürülmesi câ-
izdir. Esirin şahsî malları da esir alana
değil devlete aittir.

İslâm hukukçuları, esirlerin beslenme
ihtiyacının esir alan devlet tarafından
karşılanacağını belirtmişlerdir. Kur'ân-ı
Kerim'de iyi kulların özellikleri sayılırken,
"Onlar kendi canları çektiği halde yeme-
ği yoksula, yetime ve esire yedirirler" (el-
İnsân 76/8) denilmektedir. Müfessirler
bu âyeti yorumlarken kâfir olmasına rağ-
men esire yemek yedirmede büyük se-
vap bulunduğunu belirtirler (Cessâs, III,
471; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1898). Hz.
Peygamber, Bedir esirlerini Medine'ye
götürmek üzere ashaba dağıttıktan son-
ra kendilerine iyi davranılmasını emret-
mişti. Ashaptan Mus'ab b. Umeyr'in o
sırada esir alınan kardeşi Ebû Uzeyr'in
anlattığına göre Resûlullah'ın bu tâlima-
tı sebebiyle sahâbîlerin kendileri hurma
ile yetinip ekmeklerini esirlere vermiş-
lerdi (İbn Hişâm, I, 645). Ayrıca bir de-
fasında Benî Âkıl'den alınan bir esirin,
"Açım, beni doyurun; susuzum, bana su
verin" demesi üzerine Hz. Peygamber,
"Bu senin tabii ihtiyacıdır" karşılığını
vermişti (Ebû Dâvûd, "Eymân", 21). Esir-
lerin gıda ihtiyaçları gibi giyimlerinin de
esir alan devlet tarafından karşılanma-
sı gerekir. Huneyn Gazvesi esirleri Ci'râ-
ne mevkiine getirildiğinde Resûl-i Ek-
rem Büsr b. Süfyan el-Huzâî'ye elbise
sağlamasını emretmiş, Büsr de satın al-
mak suretiyle temin ettiği elbiseleri esir-
lere giydirmişti (Vâkıdî, III, 943).

Hz. Peygamber gerek ganimetin payla-
şılması gerek esirlerin satışı sırasında
annelerle çocuklarının birbirinden ay-
rı düşürülmesini yasaklamıştı (a.g.e., II,
524). Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Peygam-
ber'in, "Kim bir anne ile çocuğunu ayı-
rarsa Allah da kıyamet gününde onunla
sevdiğini ayırsın" (Tirmizî, "Büyû", 52,

"Siyer", 17) dediğini nakleder. Bu uygulamaya göre İslâm hukukçuları da anne ile çocuğunun birbirinden ayrı düşürülemeyeceği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Baba ile çocuğun ayrılıp ayrılmayacağı konusunda ihtilâf bulunmakla birlikte çoğunluğa göre bu da aynı şekilde haramdır. Bu hususta dede baba, nine de anne hükmünde sayılmıştır. Hanefî ve Hanbelî fakihlerine göre iki erkek veya kız kardeşi birbirinden ayırmak da haramdır. Hatta bazı Hanbelî âlimleri, çocukla hala veya teyze gibi evlenmeleri haram olan yakın akrabasının da birbirinden ayrı düşürülemeyeceğini söylemişlerdir.

Resûl-i Ekrem çeşitli tâlimat, tavsiye ve uygulamalarıyla esirlere iyi davranılmasını istemiş, onlara eziyet ve işkence edilmesini yasaklamış (Vâkîdî, II, 514), kendisinden bilgi almak için bile esire baskı yapılmasının uygun olmadığına işaret etmiştir (İbn Hişâm, I, 616-617). İslâm hukukçuları da aç ve susuz bırakma vb. bir şekilde esire eziyet yapılmasının doğru olmadığını, bunun bir fayda sağlamayacağını belirtirler (Kâsânî, VII, 120). Ayrıca Hz. Peygamber insan haysiyetiyle bağdaşmayan, sadece kin ve öfkeyi arttırmaya yarayan, insanın sağken veya öldükten sonra bir uzvunu kesmeyi (müslâ) yasaklamış, bazı azılı düşmanlarına müslâ yapılmasını isteyenlere, "Ben ona müslâ yapmam, peygamber bile olsam Allah da beni aynı şekilde cezalandırır" cevabını vermiştir (Vâkîdî, I, 107). Yine düşmanın öldürülmesiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Öldürme konusunda insanların en çekingeni ve şefkatli davrananı inananlardır" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 110).

Savaşta öldürülen bir patriğin başı Medine'ye Hz. Ebû Bekir'e gönderildiğinde bunu hoş karşılamamış, düşmanın da aynı şekilde davrandığı söylenince şu karşılığı vermiştir: "Farslar'la Bizanslılar'ı mı örnek alacağım?" (Beyhâkî, IX, 132). Bütün bunlardan açıkça anlaşıldığı gibi İslâmiyet, milletlerarası ilişkilere dair çeşitli konularda başvurduğu mukabele bilimsel kuralını bu hususta meşrû görmemiştir.

Dört Sünnî mezhebin hukukçularına göre düşman askeri esir alınmadan önce İslâmiyet'i kabul ederse hayatı yanında hürriyetini de garanti etmiş olur; artık öldürülmesi veya köleleştirilmesi câiz değildir. Esir alındıktan sonra Müslümanlığı kabul etmesi halinde ise öldürülmesi haram olmakla birlikte gazilerin ga-

nimetteki payları sebebiyle hakkında kölelik hükmü sabit olur. Şâfiî mezhebinde bir görüşe göre devlet başkanının köleleştirme yanında karşılıksız veya fidye ile serbest bırakma tercihleri devam eder. Hanbelî hukukçuları, müslüman olan esirin karşılıksız veya fidye ile bırakılmasını gazilerin rızası şartına bağlar. Ken bu mezhepten bazı âlimler, devlet başkanının gayri müslim esirlerle ilgili olarak gazilerin rızasına gerek görülmeden sabit olan tercih hakkının İslâmiyet'i kabul eden esirler için öncelikle geçerli olması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir.

Esir Kadınlara Tecavüz Yasağı. Esirlere kötü muamele yapılması yasaklandığı gibi esir alınan kadınların kişilik ve ifteleri de belirli bir hukukî düzenleme getirilerek güvence altına alınmıştır. Dört Sünnî mezhebe göre, kölelik yolu ile hukukî bir statüye kavuşturulmadan önce esir alınan bir kadınla cinsî münasebette bulunmak haramdır. İmam Mâlik ve Ebû Sevr'e göre böyle bir fiile zina için öngörülen ceza uygulanır. Diğer üç mezhebe göre ise esirlerin bir bakıma ganimet çerçevesinde mütalaa edilmesinden doğan mülk şüphesi sebebiyle had cezası düşmekle birlikte ta'zîr cezası verilir. Ganimet paylaşımı yoluyla köle statüsüne geçen bir kadınla cinsî ilişki, ancak onun bir âdet görüp hamile olmadığının anlaşılması ve hamile ise çocuğunu doğurması ile mümkün olur. Meşrû sayılmayan ilişki sonucunda esir kadının hamile kalması durumunda nesebin hukuken sabit olup olmayacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Esir kadınlarla bu şartlar çerçevesinde ilişkide bulunmanın meşrû sayılması, onların ganimet yoluyla köle statüsüne geçirilmeleri sebebiyledir. Esirlerin köleleştirilmesi ise İslâm'ın ortaya koyduğu ve arzuladığı bir uygulama olmayıp o dönemde mevcut yaygın bir teâmüldür (bk. KÖLE). Esasen İslâmiyet'in getirdiği şartlar içinde gerçekleşecek bir ilişki bugünkü anlamda bir tecavüz değil hukukî bir mesnede dayanan, hukuken korunan ve belirli sonuçlar doğuran bir tür karı koca ilişkisi mahiyetindedir. İslâm'ın arzuladığı bir hedef olarak bugün kölelik müessesesi ortadan kalktığı için savaş esirlerinin köle statüsüne geçirilmesi artık söz konusu değildir. Bu durumda İslâmî hükümlere göre esir kadınlarla cinsî ilişkide bulunmak da hiçbir şekilde meşrû sayılmaz.

İslâm'da esir kadınlarla cinsî ilişkinin hukukî bir çerçeveye oturtulması ve o günkü milletlerarası şartlarda bile tek taraflı ve çok sıkı sınırlamalar getirilmesine karşılık Batı'da ancak savaş örf ve hukukuna dair 1907 Lahey IV. Sözleşmesi'ne ek nizamnamede aile şerefi ve haklarına saygı gösterileceği belirtilmiş (md. 46) ve savaşta sivillerin korunmasıyla ilgili 1949 tarihli Cenevre IV. Sözleşmesi'yle de (md. 27) kadınların tecavüz, fuhşa zorlama vb. davranışlara karşı himayesi milletlerarası bir belgede yer almıştır. Fakat buna rağmen devletler hukukunda hâlâ kuvvetin en önemli rolü oynaması ve mevcut hukukî tedbirlerin müeyyidenen mahrum bulunması, kadınların tecavüzden korunacağını belirten maddeyi çok defa kâğıt üzerinde bırakmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında sadece Almanya'da 1,9 milyon kadının Rus askerlerinin tecavüzüne uğradığı, Almanlar'ın da Doğu Avrupa ülkelerinde 3 milyon kadına tecavüz ettikleri ve bunlardan 1,5 milyon çocuğun dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Nazilerin Batı Avrupa ülkelerindeki tecavüzleri sonucunda doğan çocukların sayısı ise ülkelere göre 40-100.000 arasında değişmektedir (Austria Today, s. 8-11). Yine II. Dünya Savaşı'nda Japonlar Kore'de, Amerika Birleşik Devletleri askerleri de Filipinler'de on binlerce kadına özel şekilde hâzırlanmış mekânlarda tecavüz etmiş ve bunları sürekli olarak fuhşa zorlamışlardır (Vickers, s. 21-22). 1992 yılı başlarında Bosna-Hersek'te başlayan savaş sırasında Sırplar'ın bir savaş taktiği ve etnik arındırma vasıtası olarak on-on beş yaşlarındaki çocuklardan ihtiyar kadınlara varıncaya kadar tecavüz ettikleri müslüman Boşnak kadın sayısının 40.000'i aştığı bilinmektedir (Gutman, s. 120-132, 207-232).

Esirlere Uygulanacak Hükümler. Kur'ân-ı Kerim'de esirler altı âyetle zikredilmekle birlikte bunların yalnız ikisinde kendileriyle ilgili hukukî düzenlemelerden söz edilmektedir. Hüküm getiren ilk âyet Bedir Gazvesi sonrasında nâzil olmuştur: "Veryüzünde ağır basıncaya -düşmanı tamamen mağlûp edinceye- kadar hiçbir peygambere esirler alması yakışmaz. Siz geçici dünya malını arzuluyorsunuz, halbuki Allah -sizin için- âhireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden belirlenmiş bir hüküm olmasaydı aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka bir azap do-

kunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimet-ten helâl ve temiz olarak yeyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah başışlayan ve merhamet edendir" (el-Enfal 8/67-69). Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi'nden sonra ashabıyla görüşüp esirlerin fidye karşılığında saliverilmesinin kararlaştırılması üzerine nâzil olan bu âyet, müslümanların düşmanla yaptıkları ilk savaşta onları iyice mağlûp edip kendilerine üstünlük sağlamak yerine maddî menfaati ön planda tutarak esir almalarını hoş karşılamamakla birlikte ganimetin bu ümmet için helâl kılındığını da hükme bağlamıştır. İbn Abbas'ın belirttiğine göre bu savaşta esir almanın hoş karşılanmaması müslümanların o sırada zayıf durumda bulunmaları sebebiyledir. Müslümanlar daha sonra güçlenince esir alınması ve esirlerin bedelsiz veya fidye karşılığında bırakılmasını düzenleyen şu âyet nâzil olmuştur: "İnkâr edenlerle -savaşta- karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice yıldırdıktan sonra sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye alarak onları saliverin" (Muhammed 47/4).

Gerek bu âyetleri gerekse Hz. Peygamber'in uygulamalarını esas alan mezhep imamları esirlerin tâbi tutulacağı statü konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefî mezhebine göre devlet başkanı, İslâm toplumunun menfaatine uygun göreceği şu üç hükümden birini tercih etme hakkına sahiptir: Muharip erkekleri öldürmek, köleleştirip gaziler arasında paylaşmak, gayri müslim vatandaş (zimmi) statüsüne geçirerek karşılıksız salivermek. Sonuncu madde daha çok fethedilen bir ülkenin halkı için söz konusudur. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf esirin fidye alınarak serbest bırakılmasını câiz görmezken İmam Muhammed müslümanların ihtiyaçları bulunması halinde bunu meşrû sayar. Esirin esirle mübâdelesinde Ebû Hanîfe'den gelen kuvvetli rivayete göre câiz değildir; ondan gelen diğer bir rivayete ve Ebû Yûsuf ile Muhammed'e göre ise câizdir. Ancak Ebû Yûsuf esirlerin ganimet olarak paylaşılmasından sonra mübâdele yapılamayacağını söylerken İmam Muhammed bu durumda da mübâdelenin câiz olduğunu kabul eder. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise devlet başkanı esirleri öldürme, köle statüsüne geçirme, bedelsiz veya fidye karşılığında serbest bırakma ve müslüman esirlerle mü-

bâdele etme konusunda muhayerdir. Bu hükümlerden öldürme yalnız muharip erkeklerle ilgili olup kadın ve çocuklara, ayrıca savaş sırasında öldürülmesi câiz görülme-yen diğer sivil insanlara uygulanmaz.

Hukukçular, devlet başkanının tercihini kullanırken içinde bulunulan şartları ve esirlerin özel durumlarını göz önüne alarak ülke için en uygun hükmü vermekle mükellef olduğunu belirtirler. Meselâ İslâm toplumu için zararlı olacağı düşünülenlerin öldürülmesi, zararı dokunmayacağı bilinenlerle zayıf ve güçsüzlerin, malî imkânı bulunmayanların karşılıksız bırakılması, hizmetinden faydalanılacağı umulanların köleleştirilmesi, ekonomik imkân sağlayacakların da fidye karşılığında saliverilmesi uygun bir çözüm olarak önerilir (İbn Rüşd [el-Ced], I, 278; İbn Kudâme, VIII, 373). Bu seçeneklerle ilgili ayrıntılar şöyle özetlenebilir:

1. Öldürme. Dört mezhebe göre devlet başkanı gerekli gördüğü takdirde muharip erkek esirlerin öldürülmesi yönünde karar verebilir. Buna karşılık sahâbeden İbn Ömer, tâbiinden Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid ve Muhammed b. Sîrîn gibi müctehid âlimlere ve Şîî Ca'feriyye mezhebine göre esirin öldürülmesi câiz değildir (Ebû Yûsuf, s. 212; Ebû Ubeyd, s. 161, 176; İbn Kudâme, VIII, 373; M. Hasan en-Necefi, XXI, 122-128). Hatta Hasan b. Muhammed et-Temîmî bu konuda ashâbın icmâi bulunduğunu kaydeder (İbn Rüşd, I, 325). Nitekim İbn Ömer'e öldürülmek üzere esir getirildiğinde bunu reddetmiş ve esirlerin karşılıksız veya fidye ile saliverilmesini ifade eden âyeti (Muhammed 47/4) okumuştur (Ebû Ubeyd, s. 176-177). Bu grup içinde yer alan âlimlerin delilleri söz konusu âyetle Hz. Peygamber'in genellikle esirleri bedelsiz veya fidye karşılığında serbest bırakması şeklindeki uygulamalarıdır. Esirlerin gerektiği takdirde öldürülebileceğini ileri süren İslâm hukukçularının bir kısmına göre ise yukarıda zikredilen âyet, savaş halinde kâfirlerin boyunlarının vurulmasını, caydırıcı ve yıldırıcı uygulamaların yapılmasını ve haram ayların çıkmasından sonra müşriklerin bulunabildiği her yerde öldürülmesini emreden diğer bazı âyetlerle (el-Enfâl 8/12, 57; et-Tevbe 9/5, 29) neshedilmiştir. Ayrıca Bedir Gazvesi'nden sonra nâzil olan âyet de (el-Enfal 8/67) esirlerin öldürülmeyip fidye karşılığında serbest bırakılmasının is-

betli olmadığını bildirmiştir. Bu gruba bağlı birçok âlime göre Muhammed süresinin 4. âyeti neshedilmemekle birlikte ondan maksat esirlere uygulanacak muameleyi iki şıkla sınırlamak ve öldürmeyi haram kılmak değildir. Enfâl süresinin 67. âyeti yanında bu âyetle düşmanı iyice sindirmedikçe esir almanın yasak kılınışı, daha sonra esirlerin karşılıksız veya fidye ile saliverilmesi emrinin vücûb değil ibâha ifade ettiğini ve dolayısıyla hukukî bir muhayerliğin söz konusu olduğunu gösterir. Esirin öldürülmesi konusunda esas teşkil eden delil ise Hz. Peygamber'in uygulamalarıdır. Nitekim Bedir ve Uhud savaşları ile Mekk'e'nin fethinden sonra bazı esirler, Benî Kurayza olayında ise esirlerin hemen tamamı öldürülmüştür.

Esirin gerektiğinde öldürülebileceğini ileri süren âlimlerin Muhammed süresindeki âyeti neshettiğini söyledikleri âyetlerin hepsi mevcut bir savaş sırasında takip edilmesi gereken davranış şekliyle ilgili olup hiçbir doğrudan esirlerle alakalı değildir. Ayrıca âlimlerin çoğunluğuna göre bu âyet neshedilmemiştir (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, IV, 1701-1702; İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, II, 173). Hanefî fakihlerinden Cessâs, İbn Abbas'ın daha önce kaydedilen görüşü doğrultusunda, düşman iyice sindirilmedikçe esir almanın yasaklanmasının müslümanların zayıf durumda oldukları şartlarla ilgili bulunduğunu, güçlü ve üstün oldukları takdirde düşmanın öldürülmeyip hayatta bırakılmasının câiz görüldüğünü ve dolayısıyla nesihten söz edilemeyeceğini düşünmenin de mümkün olduğunu belirtir (*Ahkâmû'l-Kur'ân*, III, 391). Esirlerin öldürülebileceği konusunda Hz. Peygamber döneminden gösterilen delil de isabetli değildir. Zira bu örneklerin hepsinde esirler sadece savaşta ve esir alındıkları için değil savaş öncesinde veya esaret halinde iken işledikleri suçlar ve özel durumları sebebiyle ölümlerle cezalandırılmışlardır. Ayrıca Bedir Gazvesi'nden sonra nâzil olan âyetle yer alan kınamanın asıl hedefi, düşman iyice sindirilmeden esir alınıp fidye karşılığında saliverilmesidir. Sonuç olarak İslâm'da esirlerle ilgili temel hükmün karşılıksız veya fidye ile serbest bırakmaktan ibaret olduğunu, fukahânın buna öldürme tercihinin de eklerken içinde bulundukları milletlerarası şartlardan etkilendiklerini, düşmanın müslümanlara karşı uyguladığı bu hükmü mukabele bilmisil

esasına göre muhafaza etmek zorunda kaldıklarını söylemek mümkündür.

Esirlerin öldürülmesinin yasaklanması yönünde Batı'da yapılan düzenlemelerin bir asırdan az bir mâziye sahip bulunduğu, daha önceleri ise keyfiliğin hâkim olduğu göz önüne alındığında müslüman hukukçuların esirlerin öldürülebileceğini meşrû görmeleri ve böylece mukabele bilmisil yolunu açık tutmaları yadırganamaz. Bugün devletler hukukunda da benimsenen esirlerin öldürülmeyeceği kuralı âyetin hükmüne uygun olduğu gibi, esirlerin öldürülebileceğini ileri süren çoğunluğun görüşüne göre de devlet başkanının milletlerarası taahhüt ve antlaşmalarla bu tercihten vazgeçmesi ve esirlerin öldürülmesini yasaklaması mümkündür.

2. Serbest Bırakma. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre devlet başkanı uygun bulduğu takdirde esirleri hiçbir karşılık almadan veya fidye ile serbest bırakabilir. Üç mezhebin bu konudaki delilleri, "Savaş sona erince artık ya karşılıksız veya fidye karşılığında salıverin" (Muhammed 47/4) meâlindeki âyetle Hz. Peygamber'in uygulamalarıdır. Kur'an'ın genel anlamda af ve ihsanı teşvik etmesinin yanında bu âyetle önce karşılıksız bırakmanın anılması da dikkat çekicidir. Hanefîler'e göre ise esirin dârlharbe dönmeğe üzere karşılıksız veya fidye ile serbest bırakılması câiz değildir. Zira bu durumda esir tekrar müslümanlara karşı savaşabilir. Ancak İslâm devletinin tebaası olarak zimmî statüsüne geçirilmek şartıyla karşılıksız serbest bırakılabilir. Muhammed süresinin 4. âyeti müşriklerin bulundukları yerde öldürülmelerini emreden âyetle (et-Tevbe 9/5), Hz. Peygamber'in Bedir'de esirleri fidye ile salıverme hükmü ise hemen sonra inen âyetle (el-Enfâl 8/67) neshedilmiştir. Ancak İmam Muhammed müslümanların ihtiyacının bulunması, söz konusu esirin görüşünden faydalanılmayacak biri yahut nesil bırakamayacak kadar yaşlı olması halinde fidye ile salıverilebileceğini belirtir.

Esirlerin şartlı olarak salıverilmesi de mümkündür. Hz. Peygamber, Bedir Gazvesi'nde esir alınan şair Ebû Azze el-Cumahî'yi müslümanlara karşı savaşmamak şartıyla serbest bırakmış, Yemâmeliler'in reisi Sümâme b. Üsâl de Mekke müşriklerine yiyecek göndermemesi şartıyla salıverilmişti (Serahsî, X, 24-25).

3. Mübâdele. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleriyle Ebû Yûsuf ve İmam Mu-

hammed'e göre düşman esirleri müslüman esirlerle mübâdele yoluyla serbest bırakılabilir. Ebû Hanîfe ise bunu câiz görmez. Müşriklerin öldürülmesini emreden âyetleri delil olarak ileri süren Ebû Hanîfe'ye göre bundan vazgeçmek, ancak esirin İslâm'ı tanıyıp benimsemesine vesile olabilecek bir yolla mümkündür. Bu da zimmî statüsüne geçirmek veya köleleştirmekle gerçekleşebilir. Ayrıca mübâdele yoluyla düşmana yardım edilmiş olur. Diğer hukukçular ise esirin bir karşılıkla salıverilebileceğine dair âyetle Hz. Peygamber'in çeşitli uygulamalarını delil kabul etmektedirler. Bu yolla düşman elindeki müslüman kurtararak eziyet görmesi, inancı konusunda baskıya ve zulme mâruz kalması da önlenmiş olur.

4. Köleleştirme. Kur'an-ı Kerim'de insanların köleleştirilmesine dair tek bir âyet bulunmamasına karşılık kölelerin âzat edilmesi çeşitli vesilelerle teşvik edilmiş, devlet gelirlerinden bir kısmının köle âzadına ayrılması hükme bağlanmış, yemine riayetsizlik ve öldürme gibi bazı suçlardan dolayı da köle âzadı mecburi tutulmuştur. Müslüman hukukçuların köleleştirmeyi esirlerle ilgili bir düzenleme olarak kabul etmeleri bunun o devirlerde milletlerarası bir teamül olması sebebiyledir. Bununla birlikte İslâm, konuyla ilgilenen birçok Batılı araştırmacının itiraf ettiği gibi kölelere yapılan muameleyi son derece insanî bir hale getirmiş, müslümanlar kölelerini Batı dünyasındaki gibi ağır muamelelere tâbi tutmamış, onları kendi ailelerinin bir ferdi gibi görmüşlerdir (Gordon, s. 20-21, 24-25; Toledano, s. 3-6). İslâmîyet gerektiğinde mukabele bilmisil kuralından hareketle esirleri köle statüsüne geçirdiği halde onlara kötü muamele yapılmasını yasaklamıştır. Nitekim müslüman rehinelere öldürülmesi halinde mukabele yoluyla gayri müslim rehinele öldürülemez (İbn Âbidîn, IV, 265). Esasen Hz. Peygamber o dönemin örfüne göre bu statüyü son derece sınırlı olarak yalnız kadın ve çocuklara uygularken hiçbir yetişkin erkeği köleleştirmemiştir. Daha sonra fetihlerin artması sonucunda erkeklerin de köleleştirilmesi yoluna gidilmiştir (Ebû Ubeyd, s. 177-178; İbn Rüşd, I, 326). İslâm hukukçuları da kendi zamanlarındaki milletlerarası örfeye uygun olarak bu uygulamayı meşrû kabul etmişlerdir.

Sonuç olarak esirlerle ilgili İslâmî hükümün karşılıksız olarak veya fidye ile serbest bırakmaktan ibaret olduğunu, esir

mübâdelesinin de bu şık içinde mütalaa edileceğini söylemek mümkündür. Esirlerin öldürülmesi veya köle statüsüne geçirilmeleri konusunda İslâm hukukçularının devlet başkanına tanıdığı tercih hakkı ise o günkü milletlerarası örf ve şartların etkisiyle varılmış bir hükümdür. Ayrıca Hanefî mezhebinde hâkim olan esirlerin serbest bırakılmayacağı şeklindeki görüş de bu çerçevede mütalaa edilmelidir.

Kaçmaya veya silâh kullanmaya teşebbüs eden esirin öldürülmesi meşrû görülmekle birlikte yakalanmadan kendi ordusuna veya ülkesine ulaşması halinde esareti son bulur ve müslümanlara ikinci defa esir düşmesi durumunda bu kaçıncıdan dolayı cezalandırılmaz. Hz. Peygamber döneminde vuku bulduğu tesbit edilen iki kaçış olayının hiçbirinde esire ceza uygulanmamıştır (Vâkıdî, I, 10, 117; Beyhakî, IX, 89). Esir kaçmadan önce veya kaçtığı sırada herhangi bir suç işlemişse bu suçundan dolayı cezalandırılır. Bugünkü devletler hukukundaki uygulamalar da aynı mahiyettedir.

İslâm devletinde meşrû yönetime karşı siyasî maksatla silâhlı isyan hareketine katılanlarla yapılan savaşın hükümleri (bk. BAĞY) gayri müslimlerle yapılan savaştan farklı olduğu gibi esirlerine uygulanacak hükümlerde de farklılık vardır. Hanefî mezhebine göre âsilerden esir alınanlar, bırakıldıkları takdirde katılabilecekleri askerî bir güçleri mevcutsa devlet başkanının tercihiine bağlı olarak öldürülmelerine veya hapsedilmelelerine hükmedilebilir. Mevcut askerî güçleri olmamakla birlikte öldürülmeyip affedildiklerinde tekrar güç oluşturmalarından endişe edilirse hapsedilirler. Bunların kadın ve çocukları hiçbir şekilde esir alınamaz. Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre ise âsi esirler öldürülemez, öldürülmeleri halinde diyetleri ödenir. İtaat ettikleri takdirde serbest bırakılırlar. İtaat etmezlerse savaş sonuna kadar hapsedilir, sonra tekrar savaşmamak şartıyla salıverilirler. Kadın ve çocukları da savaş sona erince serbest bırakılır. Hanbelî mezhebindeki bir görüşe göre kadın ve çocuklar hapsedilmez. Bu mezheplerin âsi esirlerle ilgili hükümleri Hz. Peygamber'in kaçan âsilerin takip edilmeyeceği, yaralı ve esirlerinin öldürülmeyeceği, mallarının ganimet olarak alınmayacağına dair sözleriyle (Hâkim, II, 155; Beyhakî, VIII, 182) Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası'nda verdiği aynı hususları ihtiva eden talimatına dayanmaktadır.

Mâlikî mezhebinde âsi esirlere kendi görüşlerinin propagandasını yapmayan bid'at ehlinin hükümleri uygulanır; kendilerine tövbe teklif edilir, kabul ederlerse serbest bırakılırlar, aksi halde öldürülürler. Bir görüşe göre ise âsi tövbe etmese bile öldürülmez, te'dib edilir. Kadınlar hiçbir şekilde öldürülemez. Bazı Mâlikî âlimleri erkek esirin de öldürüleceğini söylerken bazıları isyanın meşrû bir sebebe dayanmaması halinde öldürülebileceklerini belirtir. Bu görüşlerden anlaşıldığına göre âsi esirlerin statüsü esaretten çok savaşmalarını önlemek için bir tür göz altında bulundurma ibaret olup savaşın bitmesiyle esaret de sona erer. Müslüman devletlerin birbirleriyle yaptıkları savaşlarda ele geçirilen esirlere de bu hükümler uygulanır.

Müslüman Esirler. Düşman karşısında çaresiz kalan bir askerin sonuna kadar savaşması mı yoksa teslim olması mı gerektiği hususu, bugünkü devletler hukukunda ele alınmamasına karşılık müslüman hukukçular tarafından tartışılmıştır. Bu konudaki ortak görüş esareti kabul etmenin kural olarak câiz olmadığı yönündedir. Müslüman asker sonuna kadar savaşıp azîmeti tercih etmekle hem sevap kazanmış hem de düşmanın tahakküm, eziyet ve mânevî baskısından kurtulmuş olur. Hayatın imkânlar nisbetinde korunması vâcip olduğundan kaçma vb. vesilelerle kurtulma yolları aranmalıdır, çaresiz kaldığı takdirde teslim olmak câiz görülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber, sayıca kendilerinden çok üstün bulunan düşmanla karşılaşan bir sahâbî grubundan teslim olmayıp savaşan ve şehid olanların yanında teslim olmayı kabul eden Hubeyb b. Adî el-Ensârî ve Zeyd b. Desine'nin bu davranışlarını da yadırgamamıştır (Buhârî, "Cihâd", 170; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 105). Bazı fakihler, esareti kabul etmenin meşrû sayılması için teslim olunmadığı takdirde hemen öldürüleceğine kanaat getirilmesi, kadının da teslim olduğu takdirde namusuna dokunulmayacağından emin bulunması gibi şartlar ileri sürmüşlerdir (İbn Kudâme, VIII, 483, 485; Haraşî, III, 121; Mu.F, IV, 214).

Düşman elindeki müslüman esir serbest bırakılır ve kendine eman tanınır; sa düşmanın canına ve malına zarar vermesi haramdır; İslâm hukukçuları bu konuda görüş birliği içindedirler. Bu durumda mümkünse dârülsîlâma döner;

buna engel olunursa eman geçersiz sayılacağından düşmanla savaşabilir.

İmkân olduğu takdirde düşman elindeki müslüman bir esiri fidye ile kurtarmak vâciptir. Hz. Peygamber, "Esiri kurtarın, aç doyurun ve hastayı ziyaret edin" buyurmuş (Buhârî, "Cihad", 171), Hz. Ömer de, "Kâfirlerin elindeki bir müslümanı kurtarmayı Arap yarımadasına sahip olmaya tercih ederim" demiştir (Ebû Yûsuf, s. 212). Ödenecek fidye beytümâlden karşılanır, yetmemesi halinde müslümanların mallarından alınabilir. Fidye ile kurtarma hususunda zimmi esirler de müslüman esirler gibidir. Ancak inanç konusunda baskıya mâruz kalmaları söz konusu olduğundan müslüman esirlere öncelik tanınır.

Düşman elindeki müslüman esirin hukukî ve malî tasarruflarına gelince, esirin hayatta olduğu biliniyorsa mirasçı olur ve payı kendisi için saklanır. Hayatta olup olmadığı bilinmiyorsa mefkûda (gâib) uygulanan hükümler geçerli olur. Bu durumda kazanılmış haklar bakımından sağ kabul edilir, malî mirasçılara dağıtılmaz ve hanımı başkası ile evlenemez; fakat kazanılacak haklar bakımından ölü telakkî edildiğinden kimseye mirasçı olamaz. Ancak geri dönme ihtimalinden dolayı kendisine düşen pay dönüşüne veya ölümüne hükmedilmesine kadar bekletilir (bk. MEFKÜD).

Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikîler'den oluşan ulemânın çoğunluğuna göre esaret sırasında had ve kısas gerektiren bir suç işlendiğinde esir gerekli cezaya çarptırılır. Bu konuda ülke ayrılığının bir etkisi yoktur. Hanefîler'e göre ise dârülharpte işlenen suçlar cezayı gerektirmedikinden müslüman esirin suç teşkil eden bir fiili işlemesi haram olmakla birlikte İslâm ülkesine döndüğünde kendisine ceza hükümleri uygulanmaz.

C) Devletler Hukukunda Esir. İslâm'da milletlerarası ilişkiler çerçevesinde gerek meşrû savaş, bunun mahiyet ve sınırları, gerekse savaş esirlerinin durumu ana hatlarıyla Kur'an-ı Kerim'de ele alınmış, yine İslâm devletler hukuku Kur'an, Sünnet, Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamaları ve müctehid imamların icthadlarıyla daha başlangıçta teşekkül etmişken Batı'da bu anlamda devletler hukuku on asırlık bir gecikmeyle ortaya çıkabilmiştir. Bunun gibi esirlerin durumu da Batı dünyasında ancak XIX. yüzyılın sonlarından itibaren milletlerarası bazı düzenlemelere konu olabilmektedir.

1856 Paris Deklarasyonu'nda ve daha sonraki çeşitli sözleşmelerde savaş kurallarıyla ilgili düzenlemelere gidilirken savaş esirlerine uygulanacak muamele, 1874 Brüksel Deklarasyonu'nda on iki madde halinde ele alınmış, ancak bu deklarasyon onaylanmamış ve yürürlüğe konmamıştır. 1899 Lahey Konferansı'nda II. sözleşme ve 1907 Lahey Konferansı'nda IV. sözleşmede esirlere uygulanacak muamele on yedi madde halinde düzenlenerek ilk önemli adım atılmış oldu (*Documents on the Laws of War*, s. 48-52). I. Dünya Savaşı sırasında bu düzenlemenin yetersiz kalması üzerine 1929 Cenevre Sözleşmesi ile tamamlayıcı bazı tedbirler alınmış, II. Dünya Savaşı'nda bu sözleşmenin birçok alanda gözden geçirilmesi zaruretinin ortaya çıkması üzerine de 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmesi ile bu konudaki en kapsamlı düzenleme gerçekleştirilmiştir. 1949 Cenevre sözleşmelerinin üçüncüsü savaş esirleriyle ilgili olup 143 maddeden meydana gelmektedir. Daha sonra askerî çatışma ve savaşların mahiyetinde görülen gelişmeler üzerine 1974 yılında Cenevre'de düzenlenen ve 1977'ye kadar dört oturum yapan diplomatik konferans sonunda iki ek protokol imzalanmıştır. Birinci protokoldeki 43-47. maddeler esirlerin durumuyla ilgilidir.

Milletlerarası ilişkilerde hukuk yerine gerçekte hâlâ kuvvet dengelerinin hâkim olması, büyük ümitler bağlanan 1949 Cenevre Sözleşmesi'nin de gerçek anlamda uygulanmasını engellemiş, daha sonra vuku bulan birçok savaşta insan hakları yine çiğnenmiştir. Özellikle zayıf devletlerin askerlerine yönelik en ciddi ihlaller gizli tutulmuş, gözden kaçırılmalılar ise birtakım sonuçsuz kınamalarla geçirtilmiştir. İsrail ile çeşitli Arap ülkeleri arasında 1956, 1967, 1973 yıllarında meydana gelen savaşlarda, 1965 ve 1971 Hindistan-Pakistan savaşlarında, Eritre'de, Filipinler'de ve nihayet Bosna - Hersek'te müslüman esirlere uygulanan insanlık dışı muamelelerle Cenevre Sözleşmesi ihlâl edildiği halde Birleşmiş Milletler Teşkilâtı kayda değer birşey yapmamıştır. Buna karşılık İslâm devletler hukukunda iç hukuk gibi maddî müeyyide yanında mânevî müeyyidenin de bulunması, diğer bir ifadeyle ister yönetici ister asker olsun her müslümanın âhirette hesaba çekileceği inancını taşıması yanında, Kur'an-ı Kerim'in düşmana duyulan kin ve nefretin onlara kar-

şı haksız davranışlara sevketmemesi yolundaki ısrarlı tâlimatları (el-Mâide 5/2, 8), müslümanların tarih boyunca esirlerle mümkün olan en insanî muameleyi yapmalarının temel dayanağını oluşturmuştur. Bununla birlikte İslâm tarihinde zaman zaman görülen hukuk ihlallerinin özel sebepleri olabileceği gibi mensuplarının hiçbir şekilde mâzur ve meşrû gösterilemeyecek bu davranışlarının İslâm'a maledilemeyeceği de açıktır.

Esirler için son derece insanî hükümler getirmekle birlikte tarafsız bir şekilde uygulanabilmesi Birleşmiş Milletler'in ve diğer milletlerarası kuruluşların daha ciddi ve etkili tedbirler almasına bağlı olan 1949 Cenevre Sözleşmesi esas itibarıyla şu hususları hükme bağlamıştır: Esirler kendilerini yakalayan şahıs veya askerî birliğe değil onların mensup olduğu devlete aittir ve kendilerine yapılacak muameleden bu devlet sorumlu tutulur (md. 12). Esirin ölümüne sebep olacak veya sağlığını ciddi şekilde tehlikeye sokacak davranışlar yasaktır (md. 13). Kadınlara özellikle saygı gösterilecek ve erkeklerle sağlanan iyi muameleden onlar da faydalanacaktır (md. 14). Hangi türden olursa olsun kendilerinden bilgi almak için esirler bedenî veya mânevî baskı ve işkenceye tâbi tutulamaz (md. 17). Savaş esirleri, tâbi oldukları devletin yasalarının müsaade ettiği ölçüde bir şeref sözü veya taahhüt karşılığında kısmen veya tamamen serbest bırakılabilir (md. 21). Esirler uygun mekânlarda muhafaza edilir, yiyecek ve giyecek ihtiyaçları karşılanır (md. 22, 23, 26, 27). Her kampta gerekli donanımına sahip bir revir bulundurulur ve esirlerin tedavisi için gerekli olan masraf esir alan devlet tarafından karşılanır (md. 30). Savaş esirlerine yardımcı olmak üzere esir alan devlet tarafından alıkonulan tıp personeli ve din adamları esir sayılamaz; bunların yürüteceği hizmetlerle ilgili olarak kendilerine her türlü kolaylık sağlanır (md. 33). Esirler dinî âyin ve ibadetlerini serbestçe yapabilirler (md. 34). Esir, esir alan devletin yürürlükteki kanun, tâlimat ve yönetmeliklerine tâbidir; bu devletin kendi silâhlı kuvvetlerine mensup biri tarafından işlendiğinde suç sayılmayan bir fiilden dolayı cezalandırılmaz (md. 82). Esir prensip olarak yalnız askerî mahkemelerde yargılanabilir; bağımsızlık ve tarafsızlık garantilerini taşımayan, sanığa savunma hak ve vasıtalarını sağlamayan bir mahkeme tara-

findan yargılanamaz (md. 84). Savaş esiri, bağlı olduğu devlet veya müttefik bir devletin silâhlı kuvvetlerine katılması, esir alan devlet veya müttefikinin kontrolü altındaki topraktan çıkması, bağlı olduğu devlet veya müttefikî bir devlette bayrağını taşıyan bir gemiye ulaşması halinde kanunî olarak kaçmayı başarmış sayılır ve tekrar ele geçirilmesi halinde bundan dolayı cezalandırılmaz (md. 91). Savaş halinin son bulmasından sonra esirler geciktirilmeden salıverilip hazırlanacak bir plan çerçevesinde ülkelerine iade edilir; daha önce kendilerinden alınarak muhafaza edilen para ve değerli eşyaları geri verilir (md. 118-119). Savaşın çıkması üzerine her iki taraf da eline geçen esirlerle ilgili olarak resmî bir enformasyon bürosu kurar ve onlara dair her türlü bilgiyi buraya ulaştırır; bu büro da söz konusu bilgileri hâmi devletlere veya Merkezî Savaş Esirleri Enformasyon Ajansı vasıtasıyla ilgili devletlere bildirir (md. 122). Esir alan devlet kendi güvenliği için veya mâkul başka bir sebeple alacağı tedbirlere uyma şartıyla dinî teşkilât, yardım dernekleri vb. kuruluşların esirleri ziyaret etmeleri ve yardım malzemelerini dağıtmaları için gerekli kolaylıkları sağlar; milletlerarası Kızılhaç Komitesi'nin bu konudaki özel durumuna her zaman saygı gösterilir (md. 125). Bu sözleşmeyi imzalayan devletler, 130. maddede sayılan kasten öldürme, gayri insanî muamele ve eziyet, vücut ve sağlığa yönelik şiddetli elem ve ciddi zarar doğuracak kısırtılı fiiller, savaş esirini düşman devletin güçleri içinde hizmet vermeye zorlama veya bu sözleşmede belirtilen meşrû ve âdil yargılama haklarından kasten mahrum bırakma gibi ciddi ihlallerden herhangi birini işleyen veya bunu emreden kimselere uygulanacak etkili cezaî müeyyideler için zarurî her türlü kanunî düzenlemeyi yapmayı taahhüt eder ve bu ihlallerde bulunanları kendi mahkemelerine sevk etmek zorunluluğunu duyar (md. 129).

Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan hükümler incelendiğinde esirlerle ilgili bütün temel insanî hakların esasen İslâm devletler hukukunda garanti altına alındığı, müslüman hukukçular tarafından ele alınmayan, birçoğunu bugünkü şart ve imkânların ortaya çıkardığı bazı ayrıntıları ise milletlerarası taahhüt ve antlaşmalar çerçevesinde kabul etmenin İslâm esaslarına uygun düştüğü görülür.

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-‘Arab*, "esr", "sby" md.leri; Wensinck, *el-Mu‘cem*, "sby" md.; *Müsned*, IV, 108; Buhârî, "Cihâd", 170, 171; Müslim, "Cihâd", 58; Ebû Dâvûd, "Akâzîye", 29, "Eymân", 21, "Cihâd", 105, 110, "Edâhî", 11, "Nikâh", 44; Tirmizî, "Büyû‘", 52, "Siyer", 17; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 73-74, 152-159, 161, 212, 223, 232; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 10, 13-17, 105-107, 110-111, 117, 129, 138-142, 309, 404-412; II, 496-518, 524, 683; III, 943, 950-954; İbn Hişâm, *es-Sîre*, Kahire 1375/1955, I, 616-617, 641-645, 649-660; II, 47-50, 213, 233-244, 289-297, 409-411, 488-490, 621-622; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 82, 131-133, 141, 150-154, 161, 176-178, 184, 218, 238-239; Belâzürî, *Fütah* (Rıdvân), s. 216-217, 222-223, 370-371, 374; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur‘ân*, İstanbul 1335-38, III, 72, 391, 471; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 155; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 182; IX, 89, 132; Şîrâzî, *el-Mühhezze*, II, 219-220, 224-225, 234-237, 240-242, 244; Serahsî, *el-Mebdû‘*, X, 24-25, 49, 65, 69, 71-74, 93, 111, 113-114, 117-118, 126; İbn Rüşd [el-Ced], *el-Mukaddimat*, Kahire 1325, I, 278; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur‘ân*, Beyrut 1392/1972, II, 879; IV, 1701-1702, 1898; Kâsânî, *Bedâ‘i‘*, VII, 101-102, 119-123, 141; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-muc-tehid*, I, 325-326; II, 419; Kurtubî, *el-Câmi‘*, VIII, 48; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire, ts., VIII, 115, 123, 136-138, 372-378, 390, 397-398, 423-425, 445, 459, 482-485, 491-492; İbn Kesir, *es-Sîre*, Kahire 1384-85/1964-66, III, 5-7, 242, 563-567; IV, 85; a.mlf., *Tefsîrü'l-Kur‘ân*, Kahire, ts., II, 173; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1967, VII, 407; VIII, 64; Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil*, III, 112-113, 116, 118, 121, 128, 142, 150, 152-154; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, Kahire 1386/1966, IV, 265; M. Hasan en-Necfî, *Cevâhirü'l-kelâm*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), XXI, 122-128; İlham Lütem, *Harp Suçları ve Devletlerarası Hukuk*, Ankara 1951, s. 17-18; Ali Mansûr, *eş-Ser‘atü'l-İslâmiyye ve'l-kânunü'd-düveliyi'l-‘am*, Kahire 1390/1971, s. 331; Muhammed Hamîdul-lah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul 1972, s. 92-93, 158; Ziya Umur, *Roma Hukuku*, İstanbul 1974, s. 358-359; Vehbe ez-Zühaylî, *Âşârü'l-harb fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1403/1983, s. 404-474; Abdüsselâm b. Hasan el-Edgîrî, *Hükümü'l-esrâ fi'l-İslâm*, Rabat 1405/1985; Ahmed Muhtar el-Bezre, *el-Esr ve's-sicn fi şî‘ri'l-‘Arab*, Dimaşk 1405/1985, s. 15-62; Murray Gordon, *L'Esclavage dans le monde arabe* (trc. Colette Vlérick), Paris 1987, s. 20-21, 24-25; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 220-221; II, 391; III, 47; Abdüllatif Âmir, *Ahkâmü'l-esrâ ve's-sebâyâ fi'l-hurûbî'l-İslâmiyye*, Kahire 1406/1986; *Documents on the Laws of War* (ed. A. Roberts — R. Guelff), Oxford 1989, s. 48-52, 169-337, 387-468; Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 130; II, 53-55, 269; Muhammed Hayr Heykel, *el-Cihâd ve'l-kıtâl fi's-siyâseti's-şer‘iyye*, Beyrut 1414/1993, II, 1300-1321; III, 1530-1587; J. Vickers, *Women and War*, London 1993, s. 21-23, 35; Roy Gutman, *Bosna'da Soykırım Günlüğü* (trc. Şakir Altıntaş), İstanbul 1994, s. 120-132, 207-232; E. R. Toldano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890* (trc. Y. Hakan Erdem), İstanbul 1994, s. 3-6; "Rape as a weapon of war", *Austria Today*, Wien 1/1993, s. 8-12; "Esir", *Mu.F*, IV, 194-223.

